

В статье проанализированы словообразовательные возможности глаголов со значением “бить кого-либо, физически травмировать”. Установлена структура типовой словообразовательной парадигмы исследуемых производящих, выяснен континуум словообразовательных значений, реализованных производными, охарактеризованы факторы, определяющие деривационную активность глаголов.

Ключевые слова: глагол, валентность, типовая словообразовательная парадигма, словообразовательное значение, деривационный потенциал, производное слово.

The article analyses the verb word-formation possibilities with the meaning “to beat anybody, inflict physical traumas”. The structure of typical word-formation paradigm of the probed formation words is set, the continuum of the word-formation meanings, realized by derivatives is found out. The factors, which determine the derivational activity of the verbs and predetermine their semantical and word-formation transformations, are determined.

Keywords: verb, valency, typical word-formation paradigm, word-formation value, derivative potential, derivative.

Надійшла до редакції 23 вересня 2010 року.

Тетяна Сіроштан

ББК 81.2Укр
УДК 811.161.2'373

ІСТОРІЯ ЛЕКСИКО-СЛОВОТВІРНИХ ТИПІВ N. LOCІ НА -АК (-ЯК) У НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ К. XVII – П. XXI СТ.

На широкому фактичному матеріалі нової української мови кінця XVII – початку XXI ст. вивчено історію словотвірної структури n. locі на -ак (-як), визначено особливості мотивації та творення таких похідних, окреслено роль і місце форманта в системі суфіксальної деривації локативних найменувань.

Ключові слова: лексико-словотвірна категорія, словотворчий формант, суфікс, словотвірна структура, словотвірний тип.

Серед мовних явищ як об'єктів лінгвістичного вивчення особливе місце посідає категорія n. locі, що є однією з найбагатших у лексико-семантичному й словотворчому аспектах. У сучасних дослідженнях до локативних найменувань відносять іменники, які «позначають різноманітні види земної поверхні, простору, загальні неофіційні території, а також називають приміщення, споруди, будівлі тощо» [Валюх 2005: 208]. N. locі – це також окремі найменування вмістилищ, зокрема посуду, транспортних засобів, які можуть використовуватися для перевезення людей чи зберігання предметів, речовин тощо.

Окремі аспекти словотвірної структури n. locі розглядали такі вітчизняні й зарубіжні мовознавці, як І. Ковалик, Б. Крея, П. Білоусенко, В. Олексенко, О. Пелехата, О. Меркулова, З. Валюх та інші. Проте у вивченні категорії назв місць ряд проблем, що стосуються динаміки дериваційної підсистеми локативів, залишаються нерозв'язаними, зокрема, не була об'єктом спеціального вивчення історія словотвірних типів і підтипів n. locі на -ак (-як) у новій українській мові кінця XVII – початку XXI ст.

Походження суфікса -ак остаточно не з'ясоване: деякі дослідники відносять його до індоєвропейських архаїзмів, інші вважають його відносно недавнім утворенням. «З давньосхіднослов'янської епохи він був успадкований у двох варіантах: -ак і -як (-'ак)» [Білоусенко 1993: 101].

Суфікс -ак використовувався в праслов'янській мові на позначення осіб [Горпинич 1999: 35], пізніше – у східнослов'янських мовах, він оформлює найменування осіб, понять та предметів [див. Жовтобрюх 1980: 110]. Локативне значення цього словотворчого засобу, на думку Т. Вендіної, не набуло помітного розвитку практично в жодній зі слов'янських мов [див. Вендина 1990: 58], однак обстежені джерела нової української мови з кінця XVII ст. й дотепер фіксують доволі виразну групу локативних найменувань, утворених від іменникових, прикметникових, дієслівних і числівникових основ за допомогою суфікса -ак та похідних від нього формантів.

1. **Відіменникові** похідні в новій українській мові кінця XVII – початку XXI ст. формують кілька лексико-словотвірних типів: найменування місцин за назвами рослин, що там знаходяться, найменування вмістищ за різними ознаками тощо.

1.1. Назви місцин за найменуваннями порід дерев, кущів, які там ростуть, були властиві вже давньоруським і староукраїнським пам'яткам [див. Закревська 1976: 93], проте «основного поширення набувають у XVII ст.» [Масенко 1983: 57]. Обстежені джерела фіксують такі деривати з середини XVIII ст., напр.: **вишнякъ** (1745 Тимч 258), **вишняк** (УмСп 96, Гр I 201, СУМ I 544) "вишневий садок". У XIX ст. коло розгляданих похідних поступово розширюється: **сосняк** (УмСп 970, Гр IV 170, СУМ IX 470, Арк II 163) "сосновий гай, ліс; соснова памолодь"; **верещак** (УмСп 455) "місце в полі, поросле вереском" від **вереск**. Іменники цього лексико-словотвірного типу продовжують функціонувати в українській мові XX ст., переважно в діалектах: **дуб'як** (Гр I 452) "те саме, що дубняк"; **корчаки** (Арк I 244) "невеликий ліс, у якому переважають кущі" (**корч**); **дубиняк** (СУССГ 71) "зарості молодого дуба, дубова памолодь" (**дубина**).

Більш продуктивним у творенні назв місцин за найменуваннями порід дерев і кущів у новій українській мові з кінця XVII ст. виступає варіант **-няк**, який виник у праслов'янській мові в результаті злиття прикметникового суфікса **-н-** з імениковим **-ак** [див. Білоусенко 1993: 101]: **дубнякъ** (1637 – 1717 Тимч 835), *летять у тенета карасі, окуні, щуки, – такъ изъ дубняка й сиплють* (ЗЮР II 37), **дубняк** (УмСп 219, Гр I 452, СУМ II 430, Арк I 146, Шило 113) "дубовий ліс, гай"; **березнякъ** (1689 Тимч 84), *Нагнали Семена Карпенка, подданного Бутовичового, у бору под Ђсманню, краи березняковъ* (1735 ДНМ 269), **березняк** (КвОсн I 27, Гр I 52, СУМ I 160, Арк I 14, СУССГ 24, Омельч 12) "березовий гай, ліс".

Цей формант, за нашими даними, набуває активності в XIX ст.: **вербняк** (УмСп 85, СУМ I 326); **липняк** (УмСп 406, Гр II 360, СУМ IV 488, Он I 410) "липовий гай, ліс", пор. **липишняк** (Лис 115) "те саме"; **олишняк** (УмСп 418, Лис 143), **вільшняк** (СУМ I 676), **ольшняк** (Лис 144); **осичняк** (УмСп 581, СУМ V 763); **хвойняк** (УмСп 1083), **хвийняк** (Лис 223), **хвиляк**, **хвуйняк** (Там само) "сосновий бір"; **чагарняк** (УмСп 396, Гр IV 442) "зарості багаторічних дерев'янистих кущових рослин" від **чагарь** (Гр IV 443) "лісові зарості", пор. **чагарняк** (Лис 229) "заросла кущами толока".

У XX – XXI ст. суфікс **-няк** залишається продуктивним у творенні найменувань місцин, порослих відповідними породами дерев, кущів та інших рослин. Вони трапляються переважно в подільських, східній частині південноволинських і польських говорах, а також є найбільш характерними для східноукраїнських та решти північних говорів [див. Закревська 1976: 94]: **берестняк** (Гр I 52) "дрібний берестовий ліс"; **сливняк** (Гр IV 150, СУМ IX 351); **хмизняк** (Гр IV 405, СУМ XI 96) "дрібні лісові зарості; поросль"; **лозняк** (СУМ IV 541) "зарості лози"; **лопушняк** (548) "зарості лопуха"; **осочняк** (V 782) "зарості осоки; місце, заросле осокою"; **кукурузняк** (Омельч 52) "поле, з якого зібрано кукурудзу"; **кіяшняк** (Лис 96) "поле, з якого зібрали кукурудзу (*кіяхи*)"; **бузняк** (Бук 41) "зарості бузини".

Необхідно зазначити, що п. Іосі на **-няк**, твірною основою яких є найменування порід дерев і кущів, можуть одночасно називати самі ці рослини і в цьому значенні виступати як збірні іменники [Словотвір 1979: 78].

1.2. З кінця XVII ст. у новій українській мові оформлюється лексико-словотвірний тип найменувань посуду, вмістищ на **-ак**, що мотивуються переважно іменниками на позначення форми, матеріалу, із якого виготовлено ці предмети, напр.: *Тобі ще черга на світі жити Та горілку коряками пити* (к. XVII УЛ-18 190), *онъ въ горщикъ и въ миску укладъ, а сушъ у корякъ* (1719 ДНМ 104), *Кухва укосу на два коряки неповна* (1766 ДДГетьм 332), **корякъ** (Б-Н 193), **коряк** (УмСп 21), можливо, від *корінь, корч* (див. ЕСУМ III 47).

За даними пам'яток української мови XVIII – XIX ст., цей лексико-словотвірний тип залишається малопродуктивним: **баняк** (УмСп 29, СУМ I 102, Бук 24), **боняк** (Он I 66) "чавунний горщик, казан" від *баня* "круглий мідний посуд; невеликий глечик" (ЕСУМ I 136).

У XX ст. похідних найменувань посуду, вмістищ на **-ак** зафіксовано більше, напр.: **ялак** (Гр IV 539) "корито для годування собак, що знаходяться при отарі", можливо, від запозиченого з голландської *ял* "ялик, човен" (Ф IV 553); **кимак** (Он I 348), **кімак** (ГуцГовМат 78), **кымак** (Сабадош 142) заст. "вулик", пор. **кимак** "обрубок дерева", можливо, від *кім* "грудка" (ЕСУМ II 432); **ушак** (Лис 221) "великий цебер з двома вушками для годівлі худоби або для помиїв; посудина для зливання вершків", пор. **вушак** (СУССГ 49) "діжка з вухами"; **спіжак** (Бук 512) "великий чавун" від *спіж* (Там само) "чавун (метал)".

На базі суфікса **-ак**, унаслідок злиття кінцевих приголосних прикметникових основ *-л-, -ч-* й суфікса **-ак**, виникли похідні форманти **-ляк**, **-чак**, за допомогою яких у діалектах українській мові XX ст. створюються поодинокі п. Іосі – назви посуду, вмістищ для неживих предметів, речовин. тощо. Суфікс **-ляк**: **жаливляк** (Сабадош 83) "мішок з волокнистої кропиви" від *жаливо* "кропива". Суфікс **-чак**: **дуганчак** (ГалЛем 412) "капшук або мошонка на *дуган* – тютюн"; **гранчак** (Арк I 107) "склянка з гранями місткістю 200 гр" від *грань*.

1.3. Найменування приміщень на **-ак** у новій українській мові кінця XVII – початку XXI ст. є нечисленними, кілька дериватів фіксують обстежені джерела XVIII ст.: **вѣтракъ** (1757 Тимч 491), **вітряк** (КвОсн I 206, Гр I 242, СУМ I 689), **витрякъ** (Б-Н 79) "вітряний млин".

У XIX ст. новотворів майже не трапляється: **погребняк** (УмСп 674) "передня частина погреба". Джерела XX ст. свідчать про незначну продуктивність цього лексико-словотвірного типу: **корчак** (Гр II 288) "водяний млин з наливним колесом", можливо, від *корч* "затонуле в воді дерево" (див. ЕСУМ III 45); **лодяк** (Гр II 374) "водяний млин (на човнах)" від *лодь* "човен" (ЕСУМ III 280). У діалектах сучасної української мови функціонує кілька найменувань приміщень для тварин: **дубелтак** (ГуцГов 64) "вулик на дві бджолині сім'ї" від *дублет*, *дубль*; **хримак** (ГуцГов 203) "приміщення (невелика кошара) для хворих овець" від *хрим*, *хром* "хвора вівця"; **дупляк** (Бук 105) "вид видовбаного вулика" від *дуplo*; **рамчак** (450) "рамковий вулик" (з чергуванням *к – ч*).

1.4. Назви транспортних засобів на **-ак** утворюють непродуктивний лексико-словотвірний тип і в обстежених джерелах до XX ст. не виявлені. Поодинокі найменування трапляються переважно в сучасних діалектах: **драбняк** (ГалЛем 411), **драбиняк** (Гр I 439, СУМ II 404, Арк I 141, Бук 102) "віз, у якого бокові стінки складаються з драбин"; **лойтрак** (Гр II 375, Лис 112) "віз" від запозиченого з німецької *лойтра* "драбина" (ЕСУМ III 271).

1.5. У сучасній українській мові фіксується незначна кількість назв місць, де знаходиться те, що названо мотивувальною основою: *гнояк* (Гр I 295) "гноярня"; *ватрак* (129) "кухонне вогнище на дворі"; *селенчак* (СУССГ 189) "непридатна для хліборобства земля", можливо, від *солонець*.

Як виняток, трапляється в структурі похідних цього лексико-словотвірному типу суфікс *-няк*: *вершняк* (УмСп 87) "верховина" від *верх*.

1.6. Назви доріг і місць для проходу, проїзду функціонують у пам'ятках нової української мови XVIII ст., однак вони не оформлюють окремих лексико-словотвірних типів і поступово виходять з ужитку, напр.: *мижакъ* (Б-Н 223) "проміжок"; *торак* (Лис 215) "сухе місце між болотами" від *тор* (ЕСУМ V 602) "колія"; *цементяк* (Сабадош 407) "асфальтована шосейна дорога".

Незначна кількість похідних в українській мові XVIII – початку XX ст. твориться за допомогою форманта *-няк*: *ныва Хвиленковская...естъ ихъ... дидизная, з лужком и бережняком, помѣжним от лужка...* (1729 ДНМ 220), *бережняк* (УмСп 210) "дорога вздовж берега"; *зімняк* (УмСп 210, Гр II 153) "зимова дорога"; *літняк* (УмСп 210, Гр II 371) "літня дорога". Утім, можливе творення таких п. Іосі й від прикметників за допомогою суфікса *-ак*.

1.7. В окремих локативних найменуваннях, переважно діалектних, суфікс *-ак* є надлишковим, напр.: *солончак* (УмСп 966, СУМ IX 452) "озеро або джерело з солоною водою" від *солонець* (СУМ IX 450) "те саме"; *купеняк* (Он I 395) "мурашник" від *купина* "те саме"; *дровітняк* (Арк I 144) "приміщення для дров" від *дровітня* "те саме"; *горбак* (102) "невелике підвищення серед рівнини; замет снігу"; *горщак* (104) "горщик" від *горща*; *пущак* (II 109) "густий ліс; пуща" тощо.

2. *Відприкметникові* похідні на *-ак* формують кілька лексико-словотвірних типів нової української мови кінця XVII – початку XXI ст., найбільш продуктивний з яких – найменування місцин за певними ознаками.

2.1. Найменування місцевостей, відкритого простору за певними ознаками, названими мотивувальною основою, використовуються переважно в джерелах сучасної української мови, проте трапляються й давні утворення XVII ст.: *гущакъ* (XVII – XVIII Тимч 634), *гущак* (Лис 62) "хащі, густий ліс", пор. *гущак* (Гр I 344, СУМ II 201, Он I 202) "густий чагарник".

Протягом XIX ст. кількість дериватів із такою семантикою поступово зростає: *стрімчак* (УмСп 1071, СУМ IX 779) "прямовисна, стрімка скеля" від *стрімкий* (з чергуванням *к – ч*); *кругляк* (УмСп 718, Бук 236) "кругла галявина". У XX ст. засвідчено незначне зростання кількості назв місцевостей за характерними ознаками: *лисак* (Гр II 361, Бук 259), *лисяк* (Гр II 363) "оголений берег або вишина"; *мокрjak* (Гр II 440, СУМ IV 783) діал. "мокре, болотисте місце"; *мокляк* (Гр II 439, СУМ IV 781, Он I 449) діал. "низина, залита водою; болотисте місце" від *моклий*; *пішак* (Гр III 189, Он II 77, ГуцГовМат 141, Сабадош 232) "стежка"; *бурняк* (Бук 44) рідко "водоворот" від *бурний*.

Кілька похідних утворюється за допомогою суфікса *-няк*: *сушняк* (УмСп 1002, Гр IV 234) "суха частина лісу"; *молодняк* (Гр II 442), *молошняк* (Он I 451) "молодий ліс".

2.2. Найменування вмістищ (посуду, меблів) на *-ак* фіксуються джерелами сучасної української мови. Такі похідні мотивуються назвами ознак, характерних для позначуваного предмета. У XIX ст. засвідчено кілька дериватів цього лексико-словотвірному типу: *косяк* (УмСп 1044) "стілик або полицка в кутку"; *мідняк* (УмСп 175, Гр II 430) "металевий великий, мідяний горщик"; *жельзізняк* (ГалЛем 413) "залізний баняк", пор. *зелізняк* (Гр II 149) "залізний горщик", *залізняк* (Гр II 59, СУМ III 190, Он I 274), *зилізняк* (Бук 164), *зілізняк* (Там само) "залізний котел".

У XX ст. їх кількість поступово збільшується: *біляк* (ГалЛем 392) "не поливаний горнець з білої глини"; *кайлак* (Гр II 208) "короткий обрубок дерева, поставлений сторч для сидіння" від угорського *kajla* "кривий, загнутий" (ЕСУМ II 343); *кривак* (Гр II 303) "посуд, у якому смажать поросять"; *порожняк* (III 345) "різновид горщика"; *простяк* (Арк II 95) "посудина прямокутної форми для грибів, виплетена з ліка"; *сивак* (Шило 237) "гличик (переважно для молока)" від *сивий*.

2.3. Найменування транспортних засобів і їх частин малопоширені й представлені в сучасній українській мові XIX – XX ст. кількома похідними, напр.: *задняк* (УмСп 369) "корма"; *гончак* (Гр I 308) "різновид судна; плавучий млин" від *гончий*; *порожняк* (СУМ VII 269) "порожній, нічим не навантажений поїзд"; *товарняк* (X 162) розм. "товарний поїзд"; *пішак* (Он II 77) заст. "дерев'яний віз без драбин" від *піший* "який використовується без допомоги тяглової худоби" (ЕСУМ IV 420).

2.4. Найменування будівель, приміщень на *-ак* є нечисленними. В обстежених джерелах нової української мови трапляються кілька давніх за походженням дериватів, напр., ще у староукраїнській мові XVI – XVIII ст. фіксується іменник *вешнякъ*, утворений від прикметника *вешный* [Німчук 1992: 77], який продовжує функціонувати у пам'ятках кінця XVII ст.: *вешнякъ* (1675 Тимч 228, Б-Н 74), *веснякъ* (Б-Н 74), *вешняк* (УмСп 88, Гр I 144) "наплавний млин, що меле тільки по весні". У сучасній українській мові такі похідні трапляються як виняток: *особняк* (СУМ V 779) "будинок багатого власника, у якому живе одна сім'я" від *особний*; *тепляк* (X 82) "тимчасове опалюване приміщення для робітників на будівельних майданчиках у зимовий період; теплий хлів для худоби".

3. **Віддієслівні** п. лосі на **-ак** представлені в пам'ятках розгляданого періоду кількісно невеликою групою слів. Вони утворюють непродуктивні лексико-словотвірні типи, що фіксуються переважно джерелами ХХ ст.

3.1. Найменування приміщень та їх частин різноманітного призначення мотивуються дієсловами – назвами дій, процесів, для яких ці споруди призначені. Похідні з такою семантикою, за нашими даними, задокументовані у ХІХ ст.: *маяк* (СМШ І 398, СУМ ІV 659), *маяка* (Лис 125) "висока башта, що має потужне джерело світла, яке вказує шлях суднам; дерев'яна сторожова вежа", пор. дериват на **-няк**: *маняк* (Арк І 304) "пожежна вишка на пагорбі" від *маяти* "виднітися вдалині" (див. ЕСУМ ІІІ 388, 425). Джерела ХХ ст. засвідчують незначне поповнення цього лексико-словотвірного типу: *лежак* (Гр ІІ 352, СУМ ІV 469, Омельч 55) "лежачий вулик", *лижак* (Арк І 283) "довбаний вулик".

3.2. Назви транспортних засобів в обстежених джерелах до ХІХ ст. не засвідчені. Такі похідні у невеликій кількості фіксуються в ХІХ – ХХ ст., напр.: *гримакъ* (Б-Н 106), *громак* (УмСп 907) "санчата з кізяку, покриті кригою" (*гриміти*); *плавак* (433) "плавучий млин на Бузі", *пливак* (Там само) "плавучий млин на Горині"; *літак* (СУМ ІV 527), *летяк* (Он І 408) "апарат з двигуном і нерухомими крилами, пристосований для літання"; *дранак* (Арк І 141) "кукурузник – легкий навчально-тренувальний літак" від *дранати* (див. ЕСУМ І 122).

3.3. В українській мові ХІХ – ХХ ст. побутують кілька найменувань вмістищ, які характеризуються дією, названою мотивувальним словом: *черпак* (УмСп 21, Гр ІV 458, СУМ ХІ 312, ГуцГовМат 219) "посудина на довгій палиці або відро з короткою ручкою, спрямованою вверху, для набирання води"; *сідак* (Гр ІV 125, СУМ ІХ 212, Он ІІ 217, Шило 239) діал. "місце або предмет, на якому сидять, на який сідають"; *зрізак* (Лис 85) "цебер, у якому намочують білизну для прання"; *лежак* (СУМ ІV 469) "тапчан", пор. *лежак* (Арк І 280) "лавка для спання біля печі"; *билак* (ГуцГов 24) "дерев'яна посудина для збивання масла", можливо, від *бити*.

Окремі деривати розгляданого лексико-словотвірного типу утворюються за допомогою похідного форманта **-вак**, який виник унаслідок злиття дієслівного суфікса **-ва** (вказує на тривалість дії) й іменникового **-ак**, напр.: *сівак* (Он ІІ 216) "мішок, з якого сіють збіжжя", пор. *сивак* (Арк ІІ 143) "коробка, з якої брали зерно під час сіяння вручну" від *сіяти*.

3.4. Творення віддієслівних найменувань місцин, відкритого простору за допомогою суфікса **-ак** у новій українській мові кінця ХVІІ – початку ХХІ ст. досить обмежене. Лише в джерелах ХІХ – ХХ ст. спостерігаються поодинокі похідні з такою семантикою: *бурчак* (УмСп 753, СУМ І 262) "дзюркотливий, стрімкий потік води" від *бурчати* (див. ЕСУМ І 297); *біжак* (Гр І 63) "вузька степова стежка"; *дранак* (СУССГ 70) "борона, смуга на полі, що робиться плугом"; *мочаки* (131) мн. "мочарі, болотиста місцевість з підgruntовими водами".

4. **Відчислівникові** деривати на **-ак** з локативною семантикою є недавніми утвореннями й трапляються переважно в сучасних діалектах як винятки, напр.: *трояк* (ГуцГов 189) "вулик на три сім'ї"; *пвоторак* (Арк ІІ 98) "пляшка місткістю 1,5 л"; *п'єтак* (Шило 199) гонч. "великий горщик місткістю 18 л".

Отже, обстежені матеріали свідчать про активність суфікса **-ак** у новій українській мові кінця ХVІІ – початку ХХІ ст. переважно у відіменниковому й відприкметниковому словотворенні, девербативи трапляються у незначній кількості в джерелах ХІХ – початку ХХІ ст.

Цей формант, а також похідний від нього суфікс **-няк**, використовується з кінця ХVІІ ст. для творення десубстантивів на позначення місцин за найменуваннями порід дерев, кущів тощо, які там ростуть. Серед деад'єктивів на **-ак** у джерелах ХІХ – ХХ ст. окреслюється група найменувань місцевостей, відкритого простору за певними ознаками, названими мотивувальною основою. Поширеними в українській мові досліджуваного періоду є назви вмістищ різноманітного призначення. У подальші періоди розвитку української мови коло таких похідних поповнюються новотворами й продовжує функціонувати дотепер. В обстежених пам'ятках кінця ХVІІ – початку ХХІ ст. спостережені також окремі іменники на позначення приміщень, транспортних засобів, місць для проходу, проїзду, місцевостей за характерною дією, проте такі деривати не оформлюють виразних лексико-словотвірних типів.

Література

- Білоусенко 1993: Білоусенко, П. І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду) [Текст] / П. І. Білоусенко. – К.: КДПІ, 1993. – 214 с.
- Валюх 2005: Валюх, З. О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові : монографія [Текст] / З. О. Валюх. – Київ – Полтава: АСМІ, 2005. – 356 с.
- Вендина 1990: Вендина, Т. І. Дифференціація славянських мов по даним словообрання [Текст] / Т. І. Вендина. – М.: Наука, 1990. – 168 с.
- Горпинич 1999: Горпинич, В. О. Сучасна українська літературна мова : морфеміка. Словотвір. Морфологія [Текст] / В. О. Горпинич. – К.: Вища шк., 1999. – 207 с.
- Жовтобрюх 1980: Жовтобрюх, М. А. Історична граматики української мови : [навч. посібник для студ. філол. факультетів університетів і пед. інститутів] [Текст] / М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко, І. І. Слинко. – К.: Вища шк., 1980. – 319 с.
- Закревська 1976: Закревська, Я. В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті [Текст] / Я. В. Закревська / [відп. ред. Л. Л. Гумецька]. – К.: Наук. думка, 1976. – 164 с.

Масенко 1983: Масенко, Л. Т. Назви рослинних масивів з суфіксами -ник, -няк, -няг в українській діалектній і топонімічній лексиці [Текст] / Л. Т. Масенко // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі : XV Республіканська діалектологічна нарада : [тези доповідей і повідомлень]. – Житомир, 1983. – 300 с. – С. 56 – 58.

Німчук 1992: Німчук, В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови [Текст] / В. В. Німчук / АН України. Ін-т української мови; [відп. ред. С. П. Бевзенко]. – К.: Наук. думка, 1992. – 416 с.

Словотвір 1979: Словотвір сучасної української літературної мови [Текст]. – К.: Наук. думка, 1979. – 408 с.

Джерела

- Арк Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : [у 2 т.] / Г. Л. Аркушин. – Луцьк: Ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000.
- Б-Н Білецький-Носенко П. Словник української мови / [підгот. До вид. В. В. Німчук] / П. Білецький-Носенко. – К.: Наук. думка, 1966. – 424 с.
- Бук Словник буковинських говірок / [за заг. ред. Н. В. Гуйванюк]. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.
- ГалЛем Верхратський І. Про говор галицьких лемків / І. Верхратський. – Львів, 1902. – 480 с.
- Гр Словарь української мови: у 4 т. / [збір. ред. журн. «Києв. старина»; упорядкував, з дод. власн. матеріалу, Б. Грінченко]. – К., 1907 – 1909.
- ГуцГов Гуцульські говірки : короткий словник / [відп. ред. Я. Закревська]. – Львів, 1997. – 232 с.
- ГуцГовМат Піпаш Ю. О. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Розсішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю. О. Піпаш, Б. К. Галас. – Ужгород, 2005. – 266 с.
- ДДГетьм Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: [зб. документів / АН України. Ін-т української археографії та ін.; упоряд., автор передмови та комент. В. Й. Горобець; відпов. ред. Л. А. Дубровіна]. – К.: Наук. думка, 1993. – 392 с. – (Пам'ятки політично-правової культури України).
- ДНМ Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. : матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України. – К.: Наук. думка, 1976. – 416 с.
- ЕСУМ Етимологічний словник української мови : [в 7 т. / за ред. О. С. Мельничука] – К.: Наук. думка, 1982 – 1988. – Т. 1 – 5.
- ЗЮР Записки Южной Руси / Издалъ П. Кулишъ : [у 2 т.]. – С-Петербургъ, 1856 – 1857.
- КвОсн Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка : в 3 т. – Харків: Харківський державний університет, 1978 – 1979.
- Лис Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К.: Наук. думка, 1974. – 270 с.
- Омельч Омельченко З. Л. Матеріали до словника східностепових українських говірок / З. Л. Омельченко, Н. Б. Клименко. – Донецьк: Видавництво ДонНУ, 2006. – 114 с.
- Он Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / М. Й. Онишкевич. – К.: Наук. думка, 1984.
- Сабадош Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / І. В. Сабадош. – Ужгород: Ліра, 2008. – 480 с.
- СМШ Словник мови Шевченка : в 2 т. – К.: Наук. думка, 1964.
- СУМ Словник української мови : у 11 т. / [ред. колегія: І. К. Білодід (гол.) та ін.]. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980.
- СУССГ Словник українських східнослов'янських говірок / К. Глуховцева, В. Леснова, І. Ніколаєнко, І. Терновська, В. Ужченко. – Луганськ, 2002. – 234 с.
- Тимч Історичний словник українського язика / [за ред. Є. Тимченка]. – Харків – Київ: ДВУ, 1930 – 1932. – Т. 1. – XXIV, 937 с.
- УЛ-18 Українська література XVIII ст.: Поетичні твори. Драматичні твори. Прозові твори. / [упоряд., приміт. і вступ. стаття В. І. Кречотня; ред. І. О. Дзевєрін]. – К.: Наук. думка, 1983. – 696 с.
- УмСп Уманець М. Русско-украинский словарь / М. Уманець и А. Спилка. – Берлін: Українське слово, 1924. – 1149 с. – (Препринт / Додаток до «Зорі» 1893 року. – Львів: Друкарня Товариства імені Шевченка, 1893).
- Ф Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер / [пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева]. – М.: Прогресс, 1964 – 1973. – Т. 1 – 4.
- Шило Шило Г. Надністрянський регіональний словник / Г. Шило. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с. – (Серія «Діалектологічна скриня»).

На широком фактическом материале нового украинского языка конца XVII – начала XXI в. изучено историю словообразовательной структуры *n. loci* на **-ак (-як)**, определено особенности мотивации и образования таких производных, обозначено роль и место форманта в деривационной системе локативных наименований.

Ключевые слова: лексико-словообразовательная категория, словообразовательный формант, суффикс, словообразовательная структура, словообразовательный тип.

The history of the word-formation structure *n. loci* with suffix **-ак (-як)** is studied on the wide factual base of the New Ukrainian language of the end of the XVII – beginning of the XXI century. The peculiarities of motivation and formation of such derivatives are determined. The role and the place of the formant in the suffix derivation system of locative nominations are established.

Keywords: lexically-word-formation category, wordbuilding formant, suffix, word-formation structure, word-formation type.

Надійшла до редакції 10 вересня 2010 року.

Катерина Стародуб

ББК Ш81.2-2+Ш81.2-3

УДК 81'1 + 81'44

РЕПРЕЗЕНТАНТИ АНАЛІТИЗМУ НА МОРФЕМНО-ДЕРИВАЦІЙНОМУ РІВНІ ТА КРИТЕРІЇ ЇХ ВИОКРЕМЛЕННЯ

Стаття є спробою встановлення критеріїв для відмежування аналітичних одиниць морфемно-дериваційного рівня від одиниць інших рівнів мовної структури. Конкретизація поняття про репрезентанти аналітизму на морфемно-дериваційному рівні та з'ясування репертуару критеріїв розмежування аналітичних одиниць в сучасній лінгвістиці є передумовою перевірки зазначених критеріїв на факт доцільності їх застосування для характеристики типологічно різних мов світу.

Ключові слова: система аналітичних одиниць, аналітичний словотвірний тип, аналітичний словотворчий формант.

Аналітизм як типологічна характеристика, яка співвідноситься не лише з морфологічним, а й з іншими рівнями мовної структури, зокрема морфемно-дериваційним, розглядався І. Р. Вихованцем, О. А. Дубовою, В. С. Сидорцем та ін. [Вихованець 2004; Дубова 2002: 23 – 38; Дубовая 2001: 136 – 137; Сидорець 1993]. Однак використання поняття *аналітизм* при встановленні особливостей словотвірних систем типологічно різних мов залишається непослідовним. Цей факт засвідчують, наприклад, спроби кваліфікації сполучень дієслів з абстрактними іменниками, напр. англ. *to have an ability*, нім. *eine Vermutung haben*, рос. *нести ответственность*, укр. *мати довіру*, які розглядають як аналітичні дериваційні одиниці [Лапоногова 1967], аналітичні лексичні одиниці [Левит 1967], неоднослівні найменування дії (вербоїди) [Сидорець 1993], лексикалізовані дієслівно-іменникові словосполучення [Карпенко 2008] тощо. З огляду на наявні суперечності, що виникають при закріпленні статусу аналітичної дериваційної одиниці за певною одиницею мови, актуальними є подальші спроби розробки термінологічної бази дослідження аналітичних одиниць. Одним з етапів створення такої теоретичної бази є визначення критеріїв розмежування аналітичних одиниць різної рівневої належності.

Мета нашого дослідження – встановити критерії відмежування аналітичних одиниць морфемно-дериваційного рівня від одиниць інших рівнів мовної структури. Досягнення цієї мети можливе в результаті виконання таких завдань: 1) визначити репрезентанти аналітизму на морфемно-дериваційному рівні; 2) з'ясувати наявний у сучасній лінгвістиці репертуар критеріїв розмежування аналітичних одиниць; 3) перевірити доцільність використання зазначених критеріїв для відмежування аналітичних одиниць морфемно-дериваційного рівня від одиниць інших рівнів мовної структури на фактичному матеріалі типологічно різних мов.

Відповідно до прийнятої думки про вияви аналітизму на різних рівнях мовної структури, систему аналітичних мовних одиниць складають такі мовні одиниці, як аналітичні формодемі, аналітичні словотвірні типи, аналітичні моделі синтаксем, аналітичні форми слова, аналітичні деривати, аналітичні синтаксеми [Вихованець 2004; Дубовая 2001]. Аналітичні словотвірні типи й аналітичні деривати є репрезентантами аналітизму на морфемно-дериваційному рівні [Дубовая 2001: 136 – 138; Стародуб 2010].

Аналітичний словотвірний тип як одиниця-конструкт з формально подільною та бінарною семантичною структурою, що репрезентує явища аналітизму на морфемно-дериваційному рівні, вже був об'єктом нашого дослідження [Стародуб 2010: 89]. Аналітичний словотвірний тип є видовим корелятом традиційної одиниці дериватології – словотвірного типу [Стародуб 2010]: так, в англійській мові паралельно функціонують аналітичний і синтетичний словотвірні типи, за якими творяться деривати – носії словотвірного значення «назва особи за об'єктом дії»: аналітичний словотвірний тип з формально-семантичною структурою